

УДК 343.977

В.В. ЛОГІНОВА, Херсонський юридичний інститут Харківського національного університету внутрішніх справ

ПОНЯТТЯ ТА ЗНАЧЕННЯ СЛІДЧИХ СИТУАЦІЙ В МЕТОДИЦІ РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ

Ключові слова: слідча ситуація, криміналістична ситуація, фактичні дані, сукупність обставин, система прийомів розслідування, методика розслідування злочинів, етапи розслідування

Актуальним питанням дослідження слідчих ситуацій завжди приділяється пильна увага – як при дослідженні загальнотеоретичних питань криміналістики, так і при формуванні приватних методик розслідування окремих видів злочинів. Ми вважаємо, що це пов'язано з тим, що основні положення даної категорії сприяють конкретизації та удосконаленню методики розслідування злочину як на початковому, так і на наступному етапах, розробці системи слідчих дій і тактичних операцій, висуненню, оцінці та перевірці слідчих версій, що забезпечує підвищенню її практичної значущості під час використання в безпосередній діяльності слідчого.

Проблема дослідження слідчих ситуацій в криміналістиці досліджується досить давно, але між тим єдиного підходу серед вчених щодо визначення поняття, проблеми сутності, змісту та алгоритму проведення слідчих дій і дотепер немає, крім визнання того факту, що слідчу ситуацію слід розглядати як сукупність даних про обстановку вчиненого злочину.

Проблематика, поняття та зміст слідчої ситуації докладно досліджені в роботах В.П. Бахіна, Р.С. Белкіна, О.В. Васильєва, Т.С. Волчецької, І.Ф. Герасимова, Л.Я. Драпкіна, О.Н. Колесніченка, В.О. Коновалової, М.О. Селіванова та інших вчених. Звичайно,

сьогодні в літературі є багато точок зору щодо визначення поняття та змісту слідчої ситуації як важливої категорії структури методики розслідування злочинів, яка розглядається в різноманітних аспектах і з різних боків. Тому метою нашої статті є проведення комплексного дослідження теоретичних положень, генезис та сучасний стан поняття слідчої ситуації та її значення в розкритті та розслідуванні злочинів. Новизна даного дослідження полягає у комплексному вивченні поглядів науковців на визначення поняття «слідча ситуація» в методиці розслідування злочинів та пропозиції авторського визначення «слідчої ситуації».

Перші відомості про слідчу ситуацію та її значення для ефективного планування розслідування злочину в криміналістичній методиці розслідування злочинів знаходимо в роботах Г.Н. Мудьюгіна (1957 р.) [1, с.153] та Р.С. Белкіна (1959 р.) [2, с.331–332], які неодноразово відзначали ситуаційний характер роботи з доказами та вказували на закономірності, що керують даною діяльністю.

Але серед перших криміналістів, які дали визначення поняття слідчої ситуації, був О.Н. Колесніченко (1967 р.), який під слідчою ситуацією розумів «определенное положение в расследовании преступления, характеризующее наличием тех или иных доказательств и информационного материала и возникающими в связи с этим конкретными задачами его собирания и проверки» [3, с.214]. У своїх наступних роботах він визначив слідчу ситуацію як сукупність даних, що характеризують обстановку, в якій слідчому слід діяти, фактичний стан та перспективи кримінальної справи, оперативні розробки органів дізнання. На його думку, у здійсненні принципу індивідуальності розслідування можуть бути виділені такі два основних елементи: а) аналіз і оцінка слідчої ситуації; б) вибір більш ефективної системи прийомів розслідування [4, с.16]. У своїх роботах ав-

тор не лише сформулював поняття слідчої ситуації, але й правильно намітив подальший шлях розвитку даного компонента структури методики розслідування.

Зацікавленість до даної проблематики зросла в кінці 70-х років XX століття, коли розробка теоретичних основ слідчої ситуації привернула увагу інших вчених, які зрозуміли її теоретичне та прикладне значення при розкритті та плануванні розслідування злочину. У криміналістичній літературі з'явилася велика кількість публікацій з даного питання, що і сприяло формуванню одного з найбільш перспективних напрямків у криміналістиці – криміналістичної теорії слідчих ситуацій.

А.М. Васильєв зазначив, що слідча ситуація – це вихідні дані, які є в наявності на початковому етапі розслідування, тобто в той період коли ще не відомо, який саме злочин вчинено, а діяти необхідно оперативно, «по гарячим слідам» [5, с.33].

Значний вплив на формування поняття «слідча ситуація» зробила позиція Л.Я. Драпкіна, який з приводу сутності слідчої ситуації відзначив, що це «динамическая информационная система, элементами которой являются существенные признаки и свойства обстоятельств, имеющих значение по уголовному делу, связи и отношения между ними, а также участниками процесса расследования, наступившие или предполагаемые результаты действия сторон» [6, с.14].

М.О. Селіванов визначає, що слідча ситуація – це обстановка, картина розслідування, що склалася на певному етапі. Він вказував, що слідчою ситуацією є певна кількість значимої для розслідування інформації, яка приймається до уваги поряд із джерелом її одержання [7, с.58].

В.Г. Колмацький визначає слідчу ситуацію як сукупність умов, в яких здійснюється розслідування та визначається його стан на даний момент. Він вказує, що слідча ситуа-

ція є тактичним засобом організації роботи слідчого під час розслідування злочину, та акцентує увагу на дослідженні питання аналізу та оцінки слідчої ситуації. Аналіз слідчої ситуації – це вивчення змісту обумовлюючих її чинників з метою прийняття тактичного рішення та вибору варіанта методики розслідування, що забезпечує швидке і повне розслідування злочину. До суб'єктів аналізу слідчої ситуації автор відносить осіб, які провадять дізнання, слідчих, керівників слідчих підрозділів, прокурорів, суддів, керівників ОВС, тобто тих, кому законом дозволено здійснювати досудове слідство та керувати ним [8, с.337–346].

На думку В.К. Лисиченка та О.В. Батюка, під конкретною слідчою ситуацією варто розуміти сукупність умов, що об'єктивно складаються в процесі розслідування злочинів, утворюють своєрідну обстановку на його певний момент, яка ставить перед слідчим проблему вибору відповідного напрямку подальших дій і прийняття тактичних рішень [9, с.5].

Пізніше в своїх працях А.М. Васильєв та В.К. Гавло визначили слідчу ситуацію як сукупність інформації, яка характеризує стан розслідування у кримінальній справі, без врахування обстановки та умов, в яких провадиться розслідування [10, с.144; 11, с.243].

В.П. Бахін зазначає, що слідча ситуація – це об'єктивна реальність, фактична обстановка та результат її пізнання, а дані про неї – відображення цієї обстановки, які використовуються для її розуміння та впливають на неї з метою розкриття злочину. Залежно від кількості та характеру елементів, які утворюють слідчу ситуацію, В.П. Бахін розмежовував її визначення в широкому розумінні – як сукупність усіх умов, що впливають на розслідування та визначають його особливості, і у вузькому значенні – як певну характеристику інформаційних даних, якими володіє слідство на певному етапі розслідування [12, с.452]. Дане визначення слідчої ситуації

є найбільш реальним в сенсі встановлення потрібних даних, необхідних для процесу розкриття та розслідування злочину.

А.Г. Філіппов зазначив, що слідчою ситуацією є сума значної для розслідування інформації (доказів, а також відомостей, отриманих непроцесуальним шляхом), що є в розпорядженні слідчого до певного моменту розслідування [13, с.244]. І.О. Возгрін слідчі ситуації представив у вигляді «совокупности обстоятельств, раскрывающих особенности расследования конкретного преступления на определенный момент его проведения» [14, с.428].

На думку Н.Г. Шурухнова, слідча ситуація представляє собою фактичний стан, який склався в певний момент розслідування у конкретній кримінальній справі, всебічний аналіз і оцінка якого дозволяє слідчому прийняти найбільш доцільне для цієї ситуації рішення [15, с.217].

Слідча ситуація - це сукупність обставин конкретної події злочину, актуалізованих слідчим, дізнавачем, прокурором, судом, що здійснюють його розкриття, розслідування і попередження, тобто це сукупність актуалізованої суб'єктами кримінального процесу доказової інформації, відображеної в матеріальній обстановці події злочину. Таке просте і влучне визначення слідчої ситуації дає відомий криміналіст М.В. Салтевський, який визначає методологічну сутність слідчої ситуації через інформаційний підхід, що, на його думку, найкраще відповідає сучасному розвитку науки і техніки [16, с.302].

У своїй дисертації С.В. Веліканов зазначає, що вивчення природи і структури слідчої ситуації дозволяє зробити висновок про її криміналістичну сутність що виявляється в специфічності обстановки і стану в провадженні як окремих слідчих дій, так і етапів, а також і всього розслідування, й залежно від цього вимагає прийняття рішень тактико-криміналістичного чи методико-криміналістичного характеру. Вчений визначає слідчу

ситуацію як сукупність сформованих на певному етапі умов - стану та обстановки розслідування, що сприймаються, оцінюються і використовуються слідчим для вирішення тактичних завдань і досягнення загальних (стратегічних) цілей розслідування [17, с.9].

Заслуговує на увагу думка Г.А. Матусовського, який вважає, що слідча ситуація розслідування - це уявна динамічна модель, що відображає інформаційно-логічний, тактико-психологічний, тактико-керівний та організаційний стани, що склались у кримінальній справі, та характеризує сприятливий (чи несприятливий) перебіг процесу розслідування. Він наголошує, що обстановка, яка склалася на тому чи іншому етапі розслідування, представляє собою певний комплекс обставин, які визначаються різноманітними чинниками [18, с.165–169].

Р.С. Белкін вважає, що слідча ситуація в процесі розслідування має переважно зовнішній характер. На його думку, слідчою ситуацією є сукупність умов, за яких на певний момент здійснюється розслідування, тобто це та обстановка, в якій проходить процес розслідування [19, с.70]. У своїх наукових працях вчений вказує на чотирьохкомпонентну структуру слідчої ситуації, яка включає в себе: інформаційний, психологічний, процесуально-тактичний, матеріальний та організаційно-тактичний характер компоненти [20, с.204].

Думку Р.С. Белкіна щодо кількісного складу компонентів слідчої ситуації підтримує Т.С. Волчецька, яка вважає, що слідчі ситуації як положення, що склалося на конкретний момент розслідування, характеризуються станом слідчої обстановки, ступенем пізнання кримінальної ситуації, тактико-процесуальними особливостями слідства та його психологічними особливостями, планово-організаційним забезпеченням слідчої діяльності. Т.С. Волчецька детально та ґрунтовно дослідила основні положення вчення про слідчі ситуації в криміналістиці та запропо-

нувала нове криміналістичне вчення про слідчі ситуації на всі стадіях кримінального процесу – криміналістичну ситуалогію. Вона розглянула проблеми класифікації і вирішення слідчих ситуацій, визначила місце слідчої ситуації у системі криміналістики та вказала на необхідність інтеграції знань про всі ситуації, які потрапляють у сферу криміналістики, у рамках відповідного загального вчення про криміналістичні ситуації [21, с.152].

Зміст кожної слідчої ситуації відображається через різнопланову інформацію – доказову, орієнтовну або їх поєднання. Тому характер слідчої ситуації визначається саме через інформаційну сутність певного комплексу взаємопов'язаних між собою матеріальних та ідеальних відображень, які причино обумовлені конкретними діями певних осіб, що є учасниками чи очевидцями певної події злочину. Ми можемо стверджувати, що не існує ситуації без відображення і відповідно – без інформації про причини та шляхи її виникнення.

При визначенні поняття слідчої ситуації слід виходити із сутності характеристик предмета, який розглядається. Під слідчою ситуацією слід розглядати стан, який склався в певний момент розслідування, та діяльність, направлену на пізнання події, шляхом збору та аналізу всієї інформації, що є в розпорядженні слідчого чи іншої особи, яка проводить розслідування. І головне, чим можна охарактеризувати даний процес в будь-якій стадії його розвитку, – наявність інформації про досліджувану подію та можливості її отримання.

Слідча ситуація має динамічний характер, вона з часом трансформується залежно від характеристики умов, в яких проходить процес розслідування, та сукупності обставин, які входять до складу слідчої ситуації та відображають її характер, формуючись під впливом об'єктивних і суб'єктивних факторів. Тому їх конкретизація стосовно до досу-

дового слідства буде сприяти підвищенню його ефективності та якості.

Слідча ситуація характеризується наявністю тих чи інших доказів, різноманітного інформаційного матеріалу, в яких визначаються умови здійснення процесу розслідування, тобто наявністю так званих об'єктивних обставин, та не залежить від волі чи поведінки учасників процесу розслідування.

Як уже зазначалося, кожній слідчій ситуації притаманна значна кількість складових елементів, можливі модифікації яких роблять ситуацію несприятливою в практичному сенсі. Саме тому виникає необхідність у визначенні й обґрунтуванні сукупності елементів, які найчастіше визначають характер діяльності органів досудового слідства. Ці елементи і є приватними робочими ситуаціями, їх відносять до суб'єктивних факторів формування слідчої ситуації. Окремі елементи або їх сукупність утворюють ряд приватних ситуацій, які визначають структуру слідчої ситуації загального плану. Так, наприклад, відмова потерпілого від написання заяви про вчинений злочин, повідомлення свідком неправдивих відомостей, приховання доказів чи засобів, які можуть сприяти розкриттю злочину, є елементами приватної ситуації, яка характеризує потерпілого чи свідка і його відношення до розслідуемого злочину та особи, яка його вчинила. Разом із тим, аналіз тільки цих даних сприяє конкретизації іншого елемента, що входить до структури суб'єктивних факторів формування слідчої ситуації, тобто даних, що відносяться до характеристики суб'єкту злочину. Саме поєднання всіх цих факторів і обумовлює динамічність та неповторність слідчої ситуації під час розслідування злочину.

Складність та дискусійність питання щодо визначення поняття слідчої ситуації не викликає сумнівів та є актуальним. Незважаючи на розбіжності в думках різних вчених, більшість з них приходить до висновку, який

ми сформулювали таким чином: *слідча ситуація* – це сукупність обставин, що сформувалась на певному етапі розслідування на підставі фактичних даних про подію злочину, яка обумовлює можливість органів досудового слідства реалізувати свої можливості щодо розкриття, розслідування та попередження злочину.

Отже, слідча ситуація є усталеною криміналістичною категорією, яка ще остаточно не сформувалась, оскільки не існує однозначного її розуміння. Але аналіз юридичної літератури дозволяє зробити висновок, що, незважаючи на велику кількість тлумачень поняття слідчої ситуації, суттєвих розбіжностей в змісті не виявлено.

ЛІТЕРАТУРА

1. Васильев А. Н. Планирование расследования преступлений : учебное пособие / А. Н. Васильев, Г. Н. Мудьюгин, Н. А. Якубович. – М., 1957. – 153 с.
2. Криминалистика : учебник / под. ред. Р. С. Белкина. – М., 1959. – 458 с.
3. Колесниченко А. Н. Научные и правовые основы методики расследования отдельных видов преступлений: дис. ... доктора юрид. наук : 12.00.09 / Колесниченко А. Н. – Х., 1967. – 509 с.
4. Колесниченко А. Н. Общие положения расследования отдельных видов преступлений : текст лекций. / А. Н. Колесниченко. – Х. : Юрид. ин-т, 1976. – 62 с.
5. Васильев А. Н. Проблемы методики расследования отдельных видов преступлений. Перепеч. с изд. 1978 г. / А. Н. Васильев. – М. : ЛексЭст, 2002. – 72 с.
6. Драпкин Л. Я. Основы теории следственной ситуации / Л. Я. Драпкин. – Свердловск, 1987. – 168 с.
7. Селиванов Н. А. Криминалистические характеристики преступлений и следственные ситуации в методике расследования / Н. А. Селиванов // Соц. законность. – 1977. – № 2. – С. 54–62.
8. Криминалистика : учебник / под ред. Ю. Г. Корухова, В. Г. Коломацкого. – М. : Академия МВД СССР, 1984. – 458 с.
9. Лисиченко В. К. Следственная ситуация и ее значение в криминалистике и следственной практике / В. К. Лисиченко, О. В. Батюк // Криминалистика и судебная экспертиза. – 1988. – Вып. 36, – С. 4–9.
10. Васильев А. Н. Предмет, система и теоретические основы криминалистики : монография / А. Н. Васильев, Н. П. Яблоков. – М. : Изд-во МГУ, 1984. – 144 с.
11. Гавло В. К. Теоретические проблемы и практика применения методики расследования отдельных видов преступлений / В. К. Гавло. – Томск, 1985. – 379 с.
12. Криминалистика : учебник [для вузов] / отв. ред. проф. Н. П. Яблоков. – М. : БЕК, 1995. – 708 с.
13. Филиппов А. Г. Криминалистика : учебник / под. ред. проф. А. Г. Филиппова. – М. : Юриспруденция, 2000. – 687 с.
14. Возгрин И. А. Криминалистика : учебник / И. А. Возгрин ; под ред. И.Ф. Крилова, А.И. Бастрыкина. – М. : Дело, 2001. – 743 с.
15. Шурухнов Н. Г. Криминалистика : учебное пособие / Н. Г. Шурухнов. – М. : Юрист, 2005. – 639 с.
16. Салтевський М. В. Криміналістика (у сучасному викладі) : підручник / М. В. Салтевський. – К. : Кондор, 2006. – 558 с.
17. Веліканов С. В. Класифікація слідчих ситуацій у криміналістичній методиці : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня кандидата юрид. наук : спец. 12.00.09 / С. В. Веліканов. – Х., 2002. – 22 с.
18. Криміналістика. Криміналістична тактика і методика розслідування злочинів : підручник [для студентів юрид. вузів фак.] / за ред. проф. В. Ю. Шепітька. – Х. : Право, 1998. – 376 с.
19. Белкин Р. С. Курс советской кримина-

листки. В 3 томах. Т. 3. Криминалистические средства, приемы и рекомендации / Р. С. Белкин. - М. : Академия МВД СССР, 1979. - 326 с.

20. Белкин Р. С. Криминалистическая эн-

циклопедия. / Р. С. Белкин. - М. 1997. - 342 с.

21. Волчецкая Т. С. Криминалистическая ситуалогия : монография / Т. С. Волчецкая ; под. ред. Н. П. Яблокова. - М., 1997. - 212 с.

Логінова В. В. Поняття та значення слідчих ситуацій в методиці розслідування злочинів / В. В. Логінова // Форум права. – 2010. – № 3. – С. 278–283 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2010-3/10lvvmrz.pdf>

Досліджено слідчу ситуацію - як основну категорію методики розслідування злочинів; розглянуто різноманітні точки зору вчених з приводу поняття, змісту та значення слідчої ситуації при розкритті та розслідуванні злочинів у сучасних умовах, з метою вироблення на цій основі практичних рекомендацій для ефективного використання в практичній діяльності.

Логинова В.В. Понятие и значение следственных ситуаций в методике расследования преступлений

Исследована следственная ситуация - как основной категории методики расследования преступлений; рассмотрены различные точки зрения ученых по поводу понятия, содержания и значения следственной ситуации при раскрытии и расследовании преступлений в современных условиях, с целью создания на этой основе практических рекомендаций для эффективного использования в практической деятельности.

Loginova V.V. The Notion and Meaning of the Investigating Situations in the Methodic of Crime Investigation

The article is dedicated to the examination of the investigating situation as to the main category of the methodic of crime investigation; different points of view of the scientists about the notion, contents and meaning of the investigating situation during the crime detection and investigation in modern conditions are examined, with the purpose of creation out on this basis of practical recommendations for the effective utilization in practical activities.

Форум пр